

intermezzo в суворому плині життя. Прогулянка в урочище Ханга-Баба, пам'ятне величезне дерево викликали рефлексії, спомини, гру уяви: “мне показалось, будто бы ты сидишь здесь за деревом и рисуешь; я тогда только опомнился, когда позвал тебя и ты не отозвался” (до Бр.Залеського, 25 — 26 вересня 1855 р.). Вечір у Переяславі, прогулянка до Андрушів і за Дніпро навіяли настрої, висловлені в листі до А.Козачковського від 16 липня 1852 р. Епізод з вербовою гілкою, посадженою в Новопетровському укріпленні, і легенда про розбійника, що згадалася у зв'язку з цим поетично осмисленим життєвим випадком (до М.Осипова, 20 травня 1856 р. — лист, унікальний за змістовою та настроєвою наповненістю). У листі до Я.Кухаренка від 22 квітня 1857 р. з Новопетровського бачимо текстуальні збіги з віршем Шевченка “Чи то недоля та неволя” (1850): “Десять літ неволі, друже мій єдиний, знівечили, убили мою і віру і надію, а вона була колись чиста, непорочна, як те дитятко, взяте од купелі, чистая і кріпкая, як той самоцвіт, камень ошліфований!” — “Чи то недоля та неволя, / Чи то літа ті, летячи, / Розбили душу? [...] ви ж украли, / В багно погане заховали / Алмаз мій чистий, дорогий, / Мою колись святую душу!” Свого роду шедевр жанру — послання Марії Максимович 22 листопада 1858 р., це настроєвий епістолярний аналог поезії “Садок вишневий коло хати” з його незбутньою ідилічністю.

Шевченкові листи — помітне й вельми своєрідне явище в українській культурі за глибиною й безпосередністю поетового самовираження, за фактографічною наповненістю. Цей своєрідний автопортрет письменника й художника становить безцінний документ доби й водночас — мистецький феномен.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Єфремов С.* Шевченко в своєму листуванні: Передмова // *Шевченко Т.* Повне збір. тв. — [К.], 1929. — Т. 3: Листування. Тексти. Коментарій.
2. *Лазаревський Ф. Т.Г.* Шевченко в Оренбурзі // *Спогади* про Тараса Шевченка. — К., 1993.
3. *Листи* до Тараса Шевченка. — К., 1993.
4. *Luckyj G.* Shevchenko's Unforgotten Journey. — Toronto, 1996. Розд. “Correspondence”.

Сергій Кривенко

МИХАЙЛО МОГИЛЯНСЬКИЙ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються шевченкознавчі студії Михайла Могілянського.

Ключові слова: шевченкознавство, популяризація творчості Шевченка, вшанування пам'яті Шевченка.

Sergiy Kryvenko. Mykhaylo Mohylyansky writes about Taras Shevchenko

This article deals with the investigations of Taras Shevchenko's oeuvre made by Mykhaylo Mohylyansky.
Key words: Shevchenko studies, popularization, Shevchenko's oeuvre, memory.

Могілянський Михайло Михайлович (псевд. і крипт. — Мих. Андрійко, Андрійко, Валер'ян Чубинський, Петро Чубський, Т.Максимович, Б.Гриценко, Ан. Лебединський, М.Руссобтовський, Мих. Мих., М.М., М.А.; 22. XI / 4. XII / 1873, Чернігів — 22. III 1942, с-ще Велика Мурта Красноярського краю) — український письменник, публіцист, критик, літературознавець, перекладач. Закінчив Чернігівську класичну гімназію (1892) та юридичний факультет Петербурзького університету (1899). З 1893 р. член політичного “Червоного Хреста”, протягом 1897—1899 рр. належав до “Союзу боротьби за визволення робітничого класу”. 1899 р. арештований і після кількомісячного ув'язнення висланий до Чернігова, де перебував під наглядом поліції. З 1904 р. працював у Городянському повітовому земстві Чернігівської губернії гласним (а з кінця 1913 р. — мировим

суддею). Навесні 1906 р. переїздить до Петербурга. До 1909 р. обіймав посаду редактора прогресивного книговидавництва М.В. Пирожкова. Напередодні виборів до I Державної думи вступив до партії кадетів, з якої вийшов у квітні 1917 р. через незгоду в національному питанні. 1914 р. засуджений разом із петербурзькими адвокатами за участь у справі Бейліса. У червні 1917 р. повернувся на Чернігівщину, де активно займався літературною та науковою працею. 1918 р. його обирають головою Чернігівського видавництва “Сіверянська думка”. 1919 р. стає головою літературного комітету Чернігівського відділу народної освіти. У 1921–1923 рр. Могилянський працює у кількох петроградських видавництвах. Повернувшись в Україну, поринає у вир літературно-мистецького життя країни, розгортає енергійну творчу діяльність, яка була перервана в 1930-х рр. репресивними заходами тоталітарного режиму.

Розпочав творчість російськомовними художніми творами – поетичними збірками “Три стихотворения в прозе” (1895), “Стихотворения” (1897), драмами “Мираж” (1902), “Тина” (1903), “Усталые” (1906), літературно-критичними працями “Поэзия Надсона” (1897), “Потонувший колокол”, сказка-драма Г.Гауптмана” (1898), “Критические наброски” (1898) та “Несколько слов о Гауптмане” (1901). Переймався й національним питанням, видав книжки “Историческое освещение финляндского вопроса” (1910, витримала три видання і здобула високу оцінку сучасників, зокрема М.Коцюбинського) та “О культурном творчестве: украинская проблема” (1916, гостро ставить питання про перспективи розвитку національної культури, літератури, які, на його думку, повинні перебувати в постійних взаємозв'язках зі світовою). Помітно вплинуло на українські зацікавлення Могилянського знайомство з М.Коцюбинським. Саме він остаточно схилив Могилянського до українського письменства, сприяв формуванню його таланту.

Дебютував Могилянський українською мовою на сторінках “Літературно-наукового вісника” (1912) й “Української хати” (1913) з психологічними оповіданнями “Стріл”, “З темних джерел життя”, “Згуба”, “Наречена”, “Недоля”, “Коротке побачення”, “Сльози”, “Покута”, які згодом увійшли до збірки “Оповідання” (Петроград, 1916). У ній він органічно продовжував художні пошуки в напрямку, означеному прозою М.Коцюбинського, В. Винниченка. Його творам притаманні поглиблений психологічний аналіз, увага до найновіших художніх форм. Переклади Могилянського російською мовою творів М.Коцюбинського (М.Коцюбинський. Рассказы. Тт. 1–3, Спб.— М., 1911–1914) були формою широкого ознайомлення російськомовного читача царської імперії з українською літературою і здобули схвальну оцінку критики. Згодом побачили світ літературознавчі розвідки “Художник слова. Пам'яті М.М. Коцюбинського” (1915), “Шевченкові роковини” (1916), “М.Коцюбинський. До біографії письменника” (1919) та ін., а також літературно-критичні статті, огляди та рецензії в періодиці.

Після 1917 р. Могилянський продовжує активно служити справі української культури. Повернувшись у 1923 р. із Петрограда в Україну, очолює Постійну комісію для складання Біографічного словника діячів України при ВУАН, виконуючи величезну організаційну, збирацьку роботу, що тривала до 1930-х рр., бере участь у проведенні літературних вечорів; як досвідчений лектор і запальний полеміст виступає з доповідями на наукових зборах, диспутах. За ідейно-естетичними переконаннями був близький до неокласиків. У літературній дискусії 1925–1928 рр. підтримував позицію М.Хвильового про необхідність орієнтації української літератури на передові європейські здобутки. Виступаючи з літературно-критичними статтями та рецензіями на сторінках журналів “Нова громада”, “Життя і революція”, “Червоний шлях”, він перший привітав появу збірок “Сонячні кларнети” та “Вітер з України” П.Тичини, “Шуми весняні” М.Івченка, “Сині етюди” й “Осінь” М.Хвильового, “Осінні зорі” В.Сосюри, “Мамутові бивні” Ю.Яновського. У цих часописах надруковані і його сатиричні оповідання “Помилка”, “Мистецтво рецензії”, “Поєма в повітрі”, об'єднані циклом “Коротше горобиного носа” (1924). Згодом “Червоний шлях” (1926, № 1) подав його скандальне оповідання “Вбивство”, яке виявилось фатальним для

письменника. Потрактоване вульгарно-соціологічною критикою як буржуазно-націоналістичне, воно припинило легальне творче життя автора — надалі він підписувався псевдонімами. Це завадило Могилянському опублікувати свої романи “Честь” (1929), “Всюду страсти роковые” (1939), “Хильда” (1941), де розглядаються актуальні питання сучасності. Найбільше потерпав за долю роману “Честь” (уперше побачив світ у ж. “Вітчизна” за 1990 рік; “Всюду страсти роковые” та “Хильда” й досі залишаються в рукописах), в якому поставив проблему перспективи розвитку української нації, заклав власну концепцію розбудови держави. Романи Могилянського — оригінальне явище української художньої прози. Ними було запропоновано жанр короткого роману, поява якого стала в нашій літературі лише епізодичною.

Одна з цікавих сторінок творчої біографії Могилянського як літературознавця і критика, популяризатора української літератури — це статті, рецензії та розвідки про творчість Т.Шевченка, з якими він виступав упродовж перших десятиріч ХХ ст. Із поезією Шевченка письменник уперше ознайомився в дитинстві. У бібліотеці батька зберігалося празьке видання “Кобзаря”, яке той інколи читав у близькому колі. А в одинадцять років підліток таємно перечитав його повністю. У студентські роки перебував у лавах українського земляцтва, що брало участь в організації проведення щорічних публічних вечорів, присвячених пам’яті Кобзаря, влаштовувало вечори для своїх членів, на яких вшановували Шевченка, Костомарова, Драгоманова [18; 135, 144]. На одному з таких вечорів Могилянський виголосив доповідь “Економічний матеріалізм і українське питання”, згодом надіслав її до очолюваного І.Франком журналу “Народ”, де вона й була опублікована з підзаголовком “Читано на Шевченкових роковинах” [30, 107–109]. Згодом Могилянський виконував доручення “Благодійного Товариства імені Т.Г. Шевченка у Петербурзі”.

Свої перші статті, присвячені пам’яті великого Кобзаря, Могилянський опублікував у газетах “Киевские отклики” [24] та “Киевские вести” [23]. Згодом він активно популяризував українську літературу та життєтворчість Шевченка, друкуючись у російських періодичних виданнях “Речь”, “Украинский вестник”, “Русская мысль”, “Всемирный вестник”, “Жизнь для всех”, “Книга и революция”, розшукав низку автографів Шевченка. Так, розбираючи архів А. Костомарової, знайшов поезію Шевченка “Човен (“Вітер з гаєм розмовляє...””) та здійснив її першодрук у ж. “Вестник Европы” [22, 194–196]. Свого часу поезію “Човен” разом із поемою “Мар’яна-черниця” Шевченко надіслав видавцеві харківського альманаху “Сніп” (1841) О. Корсуну на прохання того взяти участь у другому виданні “Снопа” [див.: 6, 37]. Проте альманах не вдалося видати із цензурних причин, а поезію “Човен” О.Корсун надіслав для публікації А.Костомаровій 15 лютого 1887 р. [див.: 35, 95–96]. У супровідному коментареві до публікації Могилянський повідомляв подробиці знахідки та висловлював подив, що поезія досі залишалася невідомою. Сумніви щодо її авторства, на його думку, усуваються текстом поезії, близького Шевченкові й за стилем, і за мотивом, і за використанням матеріалу народної пісні.

За дорученням В.Доманицького Могилянський намагався здобути автограф “Мар’яна-черниця” для публікації у другому виданні “Кобзаря”. З цією метою він надіслав О.Корсуну-синові видання “Кобзаря” 1907 р., в якому В.Доманицький подав “Мар’яну-черницю” за публікацією “Основи”, попрохавши звірити текст поеми з Шевченковим рукописом, що зберігався в родинному архіві Корсунів. О.Корсун-син зробив це (додатково зіставивши текст автографа з публікацією в “Кобзарі” 1894 р. за редакцією Ксенофонта Гамалії), подавши в листі до Могилянського від червня 1907 р. докладний опис зовнішніх особливостей автографа та його текстуальних розбіжностей із двома названими виданнями. Ці свідчення було враховано у другому виданні підготованого В.Доманицьким “Кобзаря” (1908), у примітках до якого укладач зазначив, що поему подано так, як написав її Шевченко [див.: 6, 42]. Там само В.Доманицький навів фрагмент листа О.Корсуна-сина без посилання на нього. Повністю текст листа значно

пізніше надрукував В.Міяковський [див.: 17, 26–32]. Крім матеріалів до тексту “Мар’яни-черниці” та відомостей про “Човен” (О.Корсунів-синові не вдалося відшукати “Човен” в архіві батька не лише на прохання Могилянського; дещо раніше з таким проханням звертався до О. Корсуна видавець “Киевской старины” В.Науменко), у листі також містяться відомості з приводу клопотів О.Корсуна та поета М. Щербини про дозвіл Шевченкові жити в Петербурзі після заслання, про можливість продажу права на видання “Снопа” “Благодійному Товариству імені Т.Г. Шевченка у Петербурзі” та про деякі твори самого О.Корсуна й М.Щербини.

Отже, В.Доманицький був поінформований про знайдений Могилянським “Човен” та його публікацію у “Вестнику Европы”. В.Доманицький та П.Стебницький, які разом готували до друку третє повне видання Шевченкового “Кобзаря”, вирішили вмістити до нього й “Човен”. У листі до П.Стебницького від 28 травня 1910 р. В. Доманицький повідомляв, що вислав йому “Човен”, указав: було б “великою кривдою” не поставити “Човна” у видання під роком 1841, перед “Гайдамаками”, і просив вмістити поезію хоча б перед “Утопленою”. Далі В.Доманицький пояснив причину відсутності власних коментарів: і без здогадів Могилянського очевидно, що це вірш Шевченка, оскільки ще у “Снопі” було сповіщено, що Шевченко подав “Мар’яну-черницю” та “Човен” до альманаху. Тому й наполягав на внесенні поезії до видання без вагань [див.: 35, 308]. В.Доманицький із нетерпінням очікував на вихід у світ публікації Могилянського. Про появу у “Вестнику Европы” “Човна” він повідомив П.Стебницького в листі від 6 червня 1910 р., зазначивши: “Човна” їм дуже бракувало”, і просив П.Стебницького задля справи видання “Кобзаря”, який може прикраситися “новинкою”, добути книжку “Вестника Европы” [35, 308–309]. Невдовзі в листі до П.Стебницького від 10 червня 1910 р. В.Доманицький переслав йому додатки до третього видання “Кобзаря”, в яких рекомендував “Човен” вмістити після поезії “Вітер в гаї” і перед поемою “Гайдамаки” та додати “Од видавців” про віднайдення для цього видання невідомого досі вірша “Човен” [35, 309–310].

Незабаром газета “Рада” в нотатці “Про нове видання “Кобзаря” [34, 4] повідомила про видання творів Шевченка і вміщення в ньому не відомої досі його поезії за 1841 рік, яку розшукав В.Доманицький. Пізніше В.Доманицький у статті “Ще про нове видання “Кобзаря” [4, 3] підтвердив цю інформацію “Ради” та спростував свою причетність до знахідки, указавши, що виявив та опублікував “Човен” Могилянський. Отже, поезія Шевченка “Човен” уперше побачила світ у третьому виданні “Кобзаря” (СПб, 1910), здійсненому В. Яковенком за редакцією В.Доманицького.

Тривалий час Могилянський переймався ідеєю повного видання “Щоденника” Шевченка, про що сповіщав М.Коцюбинського в листі від 5 червня 1910 р.: “У меня опять будет продолжительная работа в музее Тарновск[ого] (я затеваю издание дневника Ш[евченко] полностью) и, следовательно, буду в Чернигове” [16, 375]. У статті “Дневник поэта-мученика” [20, 149–157] він подав на розсуд читачів уривки з “Щоденника” й коментарі до окремих подій та епізодів невільницького життя Шевченка. У своїй розвідці Могилянський актуалізував питання про необхідність найсерйознішого вивчення й видання біографічного матеріалу, надто ж того, що зберігався в Шевченківському відділі музею української давнини в Чернігові. За його словами, опублікований в “Основах” “Щоденник” зазнав скорочень цензури, а переклад, здійснений О.Кониським, утратив значення оригіналу. З огляду на надзвичайну важливість “Щоденника” для вивчення особистості поета його якомога повніше й ретельно звірене з текстом оригіналу видання нагально необхідне, стверджував Могилянський. Утім, як писав він, ознайомлення читача вже навіть з уривками тексту “Щоденника” достатнє для того, щоб дати уявлення про те неоціненне значення, яке має цей документ для вивчення особи геніального народного поета України. Про свої наміри стосовно видання “Щоденника” Шевченка Могилянський повідомив у листі до П.Стебницького від 5 серпня 1910 р. [див.: 35, 319–320]. Ознайомившись

із рукописом “Щоденника” влітку 1909 р., він зробив для себе великі за обсягом виписки із наміром до 26 лютого 1911 р. підготувати ґрунтовну працю, присвячену Шевченкові. Проте реалізувати свій задум йому не вдалося – устиг лише подати невелику публікацію про “Щоденник” у ж. “Жизнь для всех”. Відмовившись од реалізації попереднього задуму, Могилянський вирішив узятися за видання повного варіанта “Щоденника”. Задумом він поділився з О.Лотоцьким, який порекомендував знайти видавця. Опублікувати “Щоденник”, зазначав адресант, погодилися за умови укладення ним історико-літературних коментарів та написання змістовної передмови. Ця робота, за свідченням Могилянського, була б виконана з якнайбільшою ретельністю й любов’ю, але звістка П.Стебницького про підготовку матеріалів “Щоденника” до публікації В.Яковенком змусила його облишити свої наміри.

Могилянський був автором низки важливих публікацій із нагоди 50-ї річниці смерті Шевченка. У статті “Великое сердце”, уміщеній у газеті “Речь” [19, 3], заслуговує на увагу авторове спостереження про народність Шевченка. На підтвердження цього він навів рядки з листа Шевченка до Варфоломія Шевченка (“я по плоти и по духу сын и родной брат нашего бесталанного народа”) та спогади Я. Полянського про поетові страждання із приводу покріпаченого стану своїх рідних та всього українського народу, що й було причиною його гнівних поетичних інвектив проти самодержавства. У “Речи” Могилянський подав і свої переклади поезій Шевченка під назвою “Из Т.Г. Шевченка”: “Н.И. Костомарову” повністю, уривок із поезії “Подражаніє 11 псалму”: “Воскресну я!” – тогда он скажет” до слів “Я на заштиту возле них // Поставлю слово” [Розрядка Могилянського], поезію “И день идет, и ночь идет...”

У статті “Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.)”, уміщеній у г. “Речь” [29, 3], Могилянський аналізує публікації, які також з’явилися з нагоди 50-х роковин смерті Шевченка, указуючи при цьому, що найціннішим внеском у справу ознайомлення із життям і творчістю Шевченка виявилася публікація поетового “Щоденника” у виданні, доступному для широкого читача. Могилянський надає “Щоденнику” величезного історико-літературного значення, визначаючи його як дивовижний “людський документ”, що, на жаль, рясніє прогалинами, до яких видавець змушений був удатися через цензурні умови. Указував Могилянський і на недоліки видання “Щоденника”, здійснене В.Яковенком (відсутність редакторської роботи, надзвичайно дрібний шрифт листів поета).

Багато суголосних думок про ювілейні заходи та видання Могилянський висловив і в наступних статтях, зокрема в річних оглядах української літератури в журналі “Русская мысль”. В огляді “Украинская литература в 1910 г.” [25, 25] серед здобутків українського письменства, незважаючи на пропуски, що були відсутні в останніх виданнях, він називає повторний вихід у світ Шевченкового “Кобзаря” в новому виданні В. Яковенка. У цьому зв’язку вагомою втратою для української громадськості, окрім смерті М. Кропивницького та Б.Грінченка, Могилянський вважає смерть молодого публіциста В.Доманицького, що готував до видання “Кобзар” Шевченка. В огляді “Украинская литература в 1911 г.” [26, 21] визначною подією за цей рік автор статті назвав матеріали вшанування 50-х роковин смерті Шевченка, одночасно зазначаючи відсутність новизни у висвітленні особи поета та його творчості. Водночас найзначнішим культурним фактом назвав появу II тому творів Шевченка у виданні того ж таки В.Яковенка, куди ввійшли “Щоденник” та листи поета, укотре баголошуючи на помилках видання як і з “зовнішнього”, так і з “внутрішнього” боку. Із перекладів творів Шевченка російською мовою, що вийшли в 1911 р., із прихильністю називає переклад “Кобзаря” Шевченка за редакцією М.Славинського. У черговому огляді “Украинская литература в 1912 г.” [27, 19] Могилянський, крім найпомітніших минулорічних досягнень української літератури (поява творів О.Кобилянської, М.Яцкова, М.Коцюбинського, В.Винниченка, С.Черкасенка та ін.), повідомляє і про її невдачі, до яких зараховує видану постанову Санкт-Петербурзької судової палати про вилучення (повністю або частково) із Шевченкового “Кобзаря” понад

20 поезій. Цілковито “засудженою” виявилася й поема-молитва “Марія”. Наголосив Могилянський і на рішенні сенату залишити без наслідків касаційну скаргу щодо постанови палати.

Рецензія Могилянського на “Збірник пам’яті Тараса Шевченка (1814 – 1914 гг.)” у газеті “Речь” [21, 4] сприяла ширшій популяризації Шевченкової творчості серед російського читача. У ній автор схвально відгукується про діяльність київського Українського Наукового Товариства імені Шевченка, що своїм збірником ушанувало 100-й ювілей народження поета. Із рецензованих матеріалів першої частини збірника Могилянський звернув увагу на нотатку, підписану ініціалами Т.С. (Т.П. Сушицького. – С.К.) “Дума” Шевченка й українські думи”, яка була спробою аналізу стилю “Кобзаря” й вивчення впливу на Шевченка народної творчості та українських дум зокрема, а також наголосив на слушності думки автора нотатки про нагальну потребу широкого наукового вивчення “Кобзаря”. У другій частині збірника виокремив уперше опубліковані майже в повному обсязі слідчі матеріали у справі “Кирило-Мефодіївського братства”, з яких лише незначна частина була надрукована протягом 1906 та 1907 рр. у “Былом” (допит Шевченка й допити Костомарова). Могилянський констатував надзвичайну важливість цих матеріалів не лише для біографії Шевченка, а й для вивчення суспільно-політичних ідей, які стали джерелами українського руху.

У праці “Украинская проблема: О культурном творчестве” (Петроград, 1916) Могилянський гостро поставив питання культурної розбудови нації. У цьому процесі важливого значення він надавав справі популяризації української культури серед російської громадськості, назвавши найкращими пропагандистами українства самих творців української культури. Тому для культурного розвитку українства постать Шевченка, як зазначається, важить більше за всі абстрактні розмірковування про правду-справедливість. Могилянський зауважив геніальний дар Шевченка, який вийшов з українського уярмленого селянства і став виразником думок та прагнень національної української самосвідомості, наголосив на ролі поета у становленні української нації, поставивши Кобзаря на почесному місці серед слов’янських поетів поруч із Пушкіним, Міцкевичем [28, 17–18].

У нарисі “Шевченкові роковини 1916 року (26 лютого)” (Чернігів, 1916) Могилянський заголовну подію означив як національне свято, котре активізує думки й почуття народу. Він відводить Шевченкові як геніальному поетові виняткову роль у духовній єдності народу, у розбудові національних засад, завдяки яким з українців як етнографічного матеріалу твориться нація. Отже, Шевченкова стихія, за словами автора, стала одним із міцних чинників тієї національної єдності, що слугуватиме передумовою до подолання найтяжчих випробувань [33, 1–3].

Могилянський “виявив свою частку ініціативи” й у заснуванні Інституту Тараса Шевченка, про що згадував у листі від 25 серпня 1928 р. до вченого секретаря Інституту І.Айзенштока, свого близького приятеля, з яким його пов’язувала активна літературознавча співпраця [13]. Розпочинаючи знайомство, І.Айзеншок воднораз із першою кореспонденцією надіслав Могилянському і свою брошуру “Habent sua fata” (Х., 1921), в якій автор висловив потребу видання українських класиків і текстів Кобзаря зокрема [див.: 1, 14]. У відповіді І.Айзенштоку (лист від 31 серпня 1922 р.) Могилянський повідомив про свої безрезультатні спроби видати повне видання “Щоденника” Шевченка й наголосив на нагальній необхідності такого видання: “Я уже давно думаю, что вопрос об Академическом издании Шевченко есть для нас вопрос очередной, и то, что он до сих пор не поставлен практически, не может быть оправдано никакими ссылками на “современные условия”. Я уже не раз кое-кому из прикосновенных к [Украинской] Академии [наук] указывал на вопиющий факт, что “Дневник” Шевченка до сих пор ни разу не издан в полном неисковерканном цензурой виде. А ведь необходимо его научное (академическое) издание! Я несколько раз поднимал вопрос об издании “Дневника”, хотя бы и не строго научном (в издательстве

“Сіверянська думка” в Чернигове (1918 г.), в Черниговском Наробразе в 1919 г.). Но так из этого ничего до сих пор не вышло. Когда-то я работал немного над рукописью “Дневника” (подлинник — в Черниговск.[ом] музее укр.[аинских] древностей), но мои заметки и выписки погибли в тех землетрясениях, которым за эти годы подвергались моя библиотека и мои рукописи, бумаги, архив...” [9]. Згодом І. Айзеншток інформував Могілянського про свою роботу над виданням “Щоденника” Шевченка. Могілянський підтримав наміри І.Айзенштока та зазначив, що публікація “Щоденника” має здійснити його давню мрію [див.: 10]. У березні 1925 р. Могілянський привітав І.Айзенштока з успіхом: “Давно вже бачу в книгарнях Ваше видання “Дневника” Шевченкового й чекаю, що Ви надішлете мені примірника. Може, вдасться десь і рецензувати. Здоровлю з закінченням цієї так давно потрібної праці, зробити яку я колись (в 1909, а потім 1919 рр.) не раз заходився, але в умовах того часу виконати не зміг” [11]. Могілянському і справді вдалося відгукнутися рецензією на підготовлене І.Айзенштоком видання “Щоденника” Шевченка в ж. “Червоний шлях” (1925. — № 8). Рецензент високо оцінює повне видання Шевченкового “Щоденника”, оскільки публікації в “Основи” та у виданні В.Яковенка мають чимало пропусків, редакторських недоглядів і цензурних купюр, повторених при публікації пізніше П.Зайцевим. Могілянський вважає слушними зауваги І.Айзенштока про потребу старанної редакції тексту, коментарів та пояснень “Щоденника”. Саме стосовно редакторської роботи він висловлює низку принципівих зауважень. Навіши чимало прикладів помилок і перекручень у тексті, автор рецензії зазначає, що вони — результат недбалості редакторської роботи [31, 235]. Такого висновку Могілянський дійшов, скориставшись результатами фронтальної звірки текстів айзенштоківського видання та автографа, яку здійснив С. Єфремов [див.: 7, 126]. Могілянський наголошує, що видавати класика не можна не лише без вивчення тексту, характеру редакції, а й редакцію, яку подав І.Айзеншток, здійснивши її поспіхом. Через те питання сумлінної редакції тексту, на його думку, залишається відкритим і надалі. Проте висловлені зауваження не завадили Могілянському побачити й позитиви у підготовці І.Айзенштоком першого повного видання тексту “Щоденника” мовою оригіналу та назвати текст, незалежно від наявних шевченкознавчих проблем, вартим інтересу.

Зауваження Могілянського І.Айзеншток вважав слушними, проте сприйняв їх з образою, підмітивши в рецензії недоброзичливий тон опонента. Про це йдеться в листі до Могілянського від 2 серпня 1925 р. Висловивши подяку за рецензію та пообіцявши надіслати “Щоденника”, І.Айзеншток повідомляв: “Зазначені хиби й помилки (мені писав про їх С. О. Єфремов) я цілком визнаю, хоч гадаю, що вони “псують” текст значно менше, як Яковенківське видання. Чому тільки Ви не зупинилися більше на примітках, які мають дійсно наукову вартість, які збережуть моє видання навіть після виходу академічного? Хіба тому, що у Вас не було матеріалу охаять їх?” [8, 32–33].

Звичайно, оцінка, яку Могілянський дав виданню І.Айзенштока, стосувалася тільки його окремих аспектів, здебільшого редакторської роботи над текстом. Справді, рецензент лише побіжно відзначив наукову цінність вступної статті, приміток та коментарів до “Щоденника”, вказавши при цьому на диспропорційний поділ та надмірну деталізацію матеріалу [31, 235]. Однак І.Айзеншток побачив у рецензії не тільки закиди щодо тексту і вступної статті, які, за власним зізнанням, його “не дуже вразили” (“[...] неприємно мені було почути в Вашій рецензії якесь вороже відношення до моєї роботи, відношення, якого я, здається, не заслужив” [8, 33]).

Через це Могілянському довелося виправдовуватися в листі-відповіді до І.Айзенштока від 7 серпня 1925 р.: “Мені дуже неприємно й прикро, що в моїй рецензії Ви почули “якесь вороже відношення” до Вашої роботи, тим більше неприємно й прикро, що в дійсності у мене, звичайно, нема ніякої ворожості до Вашої праці, та й бути не може” [12]. Більше того, свою досить вимогливу позицію він пояснював своєю звичкою “в роботі не знати ні ворога, ні приятеля,

виходити лише з того матеріалу, який аналізую, одкидаючи на бік все, що лежить поза межами того матеріалу. З того принципу виходив я й в рецензії про Вашу роботу!” [12]. Могилянський докладно спростовував “ворожість” до роботи І.Айзенштока та нагадував про свою ініціативу у справі видання повного тексту “Щоденника”: “Ви пам’ятаєте, що я ще з Петрограду колись порадив Вам прислужитися до цього, Кулішівським язиком кажучи, “спасенного” діла — видання повного тексту “Щоденника” і таким чином ніби благословив Вас до нього вдатись. Чого ж, коли Ви цю пораду виконали, я мав поставитись до нього вороже” [12]. Власне, на цьому науковій перетрактації стосовно “Щоденника” Шевченка вичерпалися. Активну співпрацю обох учених із різних проблем літературознавства не зупинили й переслідування Могилянського після публікації скандального оповідання “Вбивство” в журналі “Червоний шлях” та репресії проти членів його родини.

Могилянський виступив із рецензією й на видання “Шевченко та його доба. Збірник 1 / За ред. С.О. Єфремова, М.М. Новицького і П.П. Филиповича. К.: ДВУ, 1925”, уміщеною в журналі “Нова громада”. Кількісно багата ювілейна література лише підсилила, на думку рецензента, необхідність подальшого наукового дослідження життя й багатогранної діяльності Шевченка, що тільки-но починається, “коли підходить до нього планово й з сучасним науковим методом” [32, 32]. Могилянський підтримав ідею скерувати наукове вивчення творчості Шевченка в цьому напрямку, зосередивши його результати в щорічних публікаціях згаданих збірників. Проте, на його думку, тільки перший випуск періодичних збірників “Шевченко та його доба” має продуману постановку шевченкознавчих проблем, правильний методологічний підхід із боку соціологічного, історично-порівняльного та психологічного. Він наголосив на науковій цінності вміщених у збірнику розвідок П.Филиповича, Й.Гермайзе, В.Петрова, С. Єфремова, М.Новицького.

Порушує шевченкознавчу тематику стаття Могилянського “Куліш і Шевченко”, уміщена у збірнику “Пантелеймон Куліш. Збірник праць комісії для видавання пам’яток новітнього письменства” (К., 1927) під псевдонімом “П.П. Чубський”. У ній автор досліджує історію стосунків двох талантів, дошукуючись причин “бунту” Куліша проти Шевченка (пояснює переїнятістю пафосом історичної правди та політичних пристрастей). Докладно проаналізувавши матеріал, Могилянський сформулював кілька важливих положень про взаємини “таких велетів, як Куліш і Шевченко”: Куліш, попри неприязнь до Шевченка за “запорізький цинізм”, зберігав до нього приятельські почуття, зносив примхи заради його таланту, надзвичайно високо цінував його поезію; виразною смугою проходить безустанне піклування Куліша про інтереси Шевченка, розумні поради, дружня поміч, проте, ставлячись до “обов’язків життя” з надзвичайною вибагливістю, Куліш часом суворо ставився і до Шевченка [36, 102–126].

У статті “Кохання в житті Шевченка та Куліша”, що побачила світ у часописі “Записки історично-філологічного відділу ВУАН” (1929. Кн. XXI — XXII (1928)), надрукованої під псевдонімом “Петро Чубський”, Могилянський з’ясовує причини трагізму Шевченкової та Кулішевої романічної біографії та доходить висновку: попри різні лінії, форми та характер розв’язання, їхні любовні драми мають однаковий зміст — у коханні до жінки знайти вихід із самотності [38, 101–118].

Розвідки Могилянського “Куліш і Шевченко”, “Кохання в житті Шевченка та Куліша” стали об’єктом критики з боку академічного літературознавства. У праці “Сучасний стан шевченкознавства”, уміщеній у 2-му річнику збірника “Шевченко” ([Х.], 1930), О.Дорошкевич звинувачує П. Чубського в суб’єктивізмі при дослідженні порушених проблем [5, 350–351]. Упереджена в оцінці статті “Куліш і Шевченко” й рецензія В. Десняка на збірник “Пантелеймон Куліш” (1927). Незважаючи на те, що розвідка Могилянського була “найінтересніша з усього збірника”, рецензент допустився ідеологічних налічок. На думку критика, “підхід і основне уставилення П. Чубського в його статті мають всі ознаки підходу класового, але, розуміється, не пролетарського, а буржуазного. І все ж в його

статті маємо зерна об'єктивно правильних оцінок і характеристик Куліша, якщо викинути з них націоналістичну полуду” [3, 175–179].

Не поділяючи тенденційної критики О.Дорошкевича, із проханням надати можливість відстояти свою принципову позицію у відкритому листі Могилянський звернувся до І.Айзенштока, який на той час обіймав посаду вченого секретаря Інституту Тараса Шевченка і, очевидно, домігся попереднього дозволу. Про це довідуємося з листа Могилянського до І.Айзенштока від 22 вересня 1930 р. У ньому висловлюється подяка за згоду вмістити відповідь у збірнику “Шевченко” та обґрунтовується доцільність полеміки всупереч застереженням І.Айзенштока про можливість її переведення в “особисту площину” [14]. Могилянський особливо гостро полемізує з О.Дорошкевичем. Проте відкритий лист Могилянського “До редакції збірників “Шевченко” залишився неопублікований і зберігається в архіві І.Айзенштока [37].

Дещо пізніше праця Могилянського “Куліш і Шевченко” здобула об'єктивної оцінки поза межами України в публікації Л.Білецького “Т. Шевченко і П.Куліш та їх взаємини у світлі новішої історично-літературної критики” [2, 83–94]. Будучи позбавлений соціальної чи ідеологічної заангажованості в дослідженні літературних явищ, автор вважає Могилянського послідовним у висвітленні стосунків Куліша й Шевченка (ідеться про особистісний і творчо-психологічний аспекти), хоча не вважає тему повні висвітленню.

Могилянський мав намір написати також роман “Шевченко”, про що зізнавався в листі до І.Айзенштока від 20 вересня 1932 р. [15], хоча подальша доля цього задуму невідома. У його кореспонденціях 1930-х рр. до І.Айзенштока міститься хіба що низка рішучих незгод із фальсифікацією творчості Т.Шевченка у працях О.Дорошевича, Є.Кирилюка, Є.Шабліовського та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айзеншток І.* Автобіографія: Вибрані листи (1910-і – 1920-і роки) / Упоряд., підгот. текстів та коментарі С. Захаркіна. – К., 2003. – С. 14.
2. *Білецький Л.* Т. Шевченко і П. Куліш та їх взаємини у світлі новішої історично-літературної критики // *Сьогочасне й минуле: Вісник українознавства.* – Л., 1939. – Вип. 3/4. – С. 84–93.
3. *Десняк В.* Пантелеймон Куліш. Збірник праць комісії для видавання пам'яток новітнього письменства / За ред. акад. С. Єфремова та О. Дорошкевича. – К., 1927 // *Критика.* – 1928. – № 1 (лютий). – С. 175 – 179.
4. *Доманицький В.* Ще про нове видання “Кобзаря” // *Рада.* – 1910. – № 173. – 1 серп. – С. 3.
5. *Дорошкевич О.* Сучасний стан шевченкознавства // *Шевченко.* – [X.], 1930. – Річник 2. – С. 350–351.
6. *Дудко В.* Доля автографа „Мар’яни-черниці” // *Шевченко Тарас.* Мар’яна-черниця: Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту за сучасними текстологічними принципами / НАН України. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка / Підгот. тексту С. Гальченка; Післям. В. Дудка. – К., 1997. – С. 37.
7. *Захаркін С.* Автобіографія. Коментарі // *Айзеншток І.* Автобіографія: Вибрані листи (1910-і – 1920-і роки) / Упоряд., підгот. текстів та коментарі С. Захаркіна. – К., 2003. – С. 126.
8. Лист І. Айзенштока до М. Могилянського від 2 серпня 1925 р. // *Айзеншток І.* Автобіографія: Вибрані листи (1910-і – 1920-і роки). – С. 32–33.
9. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 31 серпня 1922 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі ІЛ.). – Ф. 182 (перебуває в опрацюванні).
10. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 20 серпня 1923 р. // ІЛ. – Ф. 182.
11. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока написаний не раніше 28 березня 1925 р., дата адресата на листі стоїть 30 березня 1925 р. // ІЛ. – Ф. 182.
12. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 7 серпня 1925 р. // ІЛ. – Ф. 182.
13. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 25 серпня 1928 року // ІЛ. – Ф. 182.
14. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 22 вересня 1930 р. // ІЛ. – Ф. 182.
15. Лист М. Могилянського до І. Айзенштока від 20 вересня 1932 р. // ІЛ. – Ф. 182.
16. Лист М. Могилянського до М. Коцюбинського від 5 червня 1910 року // *Листи Михайла Коцюбинського: У 4 т.* – Т. III. Карманський – Мочульський / Упоряд. та комент. В. Мозного. – Чернівці, 2003. – С. 375.
17. [Міяковський В.] Лист Олекси Корсуна-сина в справі автографу “Мар’яни-черниці” // *Шевченко.* – Нью-Йорк, 1953. – Річник 2. – С. 26–32.
18. *Могилянський М.* В девяносто годы // *Былог.* – 1924. – № 23. – С. 135, 144.
19. *Могилянський М.* Великое сердце // *Речь.* – 1911. – № 55. – 26 лют. – С. 3.
20. *Могилянський М.* Дневник поэта-мученика // *Жизнь для всех.* – 1910. – № 2. – С. 149–157.

21. Могілянський М. Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814 – 1914 гг.) // *Речь*. – 1916. – № 279. – 10 жовт. – С. 4.
22. Могілянський М. Неизвестное стихотворение Т. Г. Шевченко // *Вестник Европы*. – 1909. – № 5. – С. 194–196.
23. Могілянський М. О памятнике Т. Г. Шевченко // *Киевские вести*. – 1909. – № 130. – 17 трав.
24. Могілянський М. Памяти Т. Г. Шевченко // *Киевские отклики*. – 1905. – № 57. – 26 лют.
25. Могілянський М. Украинская литература в 1910 г. // *Русская мысль*. – 1911. – Кн. 4. – С. 25.
26. Могілянський М. Украинская литература в 1911 г. // *Русская мысль*. – 1912. – Кн. 3. – С. 21.
27. Могілянський М. Украинская литература в 1912 г. // *Русская мысль*. – 1913. – Кн. 2. – С. 19.
28. Могілянський М. Украинская проблема: О культурном творчестве. – Петроград, 1916. – С. 17–18.
29. Могілянський М. Шевченкова годовщина (26 февраля 1861 г.) // *Речь*. – 1912. – № 56. – 27 лют. – С. 3.
30. Могілянський М. Економічний матеріалізм і українське питання (Читано на Шевченкових роковинах) // *Народ*. – 1895. – № 7. – С. 107–109.
31. Могілянський М. Т. Шевченко. Дневник / Редак., вступ. ст. и прим. И. Я. Айзенштока. – Харьков, 1925. // *Червоний шлях*. – 1925. – № 8. – С. 235.
32. Могілянський М. Шевченко та його доба. – 3б. 1 / За ред. С. О. Єфремова, М. М. Новицького і П. П. Филиповича. К.: ДВУ, 1925 // *Нова громада*. – 1925. – Кн. 8. – С. 32.
33. Могілянський М. Шевченкові роковини 1916 року (26 лютого). – Чернігів, 1916. – С. 1–3.
34. Про нове видання „Кобзаря” // *Рада*. – 1910. – № 161. – 18 лип. – С. 4.
35. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / ЦНБ АН УРСР. – К., 1966.
36. Чубський П. П. Куліш і Шевченко // *Пантелеймон Куліш*. Збірник праць комісії для видавання пам'яток новітнього письменства / За ред. акад. С. Єфремова та О. Дорошкевича. – К., 1927. – С. 102–126.
37. Чубський Петро. До редакції збірників „Шевченко” // ІЛ. – Ф. 182.
38. Чубський Петро. Кохання в житті Шевченка та Куліша // *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. – 1929. – Кн. XXI – XXII (1928). – С. 101–118.

Наші презентації

ВСЕ СВІТОС
журнал іноземної літератури
3-4

ВСЕСВІТ. – 2008. – №3-4.

У рубриці “Новітня література” публікуються “Історії Латинської Америки” Н.Бонналя та “Два листки гавайської поезії” Е.Чока. Документальна повість С.Бражника “Червоно-чорний?...бандерівець!”, міні-новела Х.Кортасара “Продовженість парків”, поезії Д.Ігнатова та історична хроніка (пародія) Д.Р.Р.Толкієна “Фермер Джайлз із Гема” вміщені в рубриці “Література ХХ сторіччя”, цикл “Сонети з португальської” англійської поетеси Е.Баррет-Бравнінг – у рубриці “Скарбниця”. Рубрика “Письменник. Література. Життя” містить статті В.Кейса “Болючий фестиваль”, І.Примачик “Людина, яка розуміє гобітів”, О.Овсюка “Загадки і таємниці роману Дена Брауна “Код да Вінчі”, Х.Пастух “Грозовий перевал” – найромантичніший твір, на думку англійців”, Д.Дроздовського “Її величність Мнемозина”, В.Савчин про А.Онишка, розмови з Е.Чоком (Д.Дроздовський) та А.Онишком (Н.Ковальова). У рубриці “Перекладацькі студії” надруковані статті В.Радчука “Рудий Панько М.Гоголя в дівчачому люстерку Лесі Українки: конгеніальність тлумачки і звітність репортерів” і М.Стрихи “Майстри теж хиблять”, у рубриці “Акценти сучасності” – стаття Г.Коржа “Історія ненависті. Чи був карабаський конфлікт невідворотним?”. У журналі вміщено також рецензії Д.Дроздовського, Ю.Кочубея, Ю.Булаховської, “Канадський словник” М.Рябчука, літературні новини та ін.

І.Х.